

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 7-10

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Значај рада Комисије за уједначање правописа	197
2. М. Стевановић: Глаголски облици пасива	205
3. А. Б.: <i>Лешњо, седење</i>	217
4. В. М. Мићовић: Значење неких речи у народним песмама	223
5. А. Пецо: Облици колективних именица на <i>-ад</i>	234
6. Милош С. Московљевић: Уз појаву једног речника	247
7. М. Стевановић: Две грешке код двојце писаца	254
8. Милка Ивић: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала	260
9. Мишар Пешикан: О уметку <i>-ов-</i> (<i>-ев-</i>) у множини именица прве врсте	270
10. М. С. Лалевић: Обрада подређених реченица	276
11. Језичке поуке	289

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рибна
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЊЕ — БЕОГРАД
1956

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска 28, Тел. 24-701

ЗНАЧЕЊЕ НЕКИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Многе речи и изрази, који су нејасни или мање познати у нашим народним песмама, или нису уопште објашњени или су недовољно, непотпуно, а неки пут и нетачно тумачени. Овом приликом говорићемо о следећим речима и изразима: *пустимице*, *дерати на мијех (мех)*, *подлистати тешкијем оловом и платно*.

1) Пустимице

У познатој народној песми Марко Краљевић и вила стоји:

Потеже се буздованом Марко
Пустимице, добро нештедице,
Белу вилу међ' плећи удари,
Обори је на земљицу чарну, . . .

II, 198 (1932)*

У две раније антологије српских народних песама ова је реч објашњена овако: тако је бацпо буздован да се овај у ваздуху окренуо¹, бацити (на пр. буздован) да се у ваздуху окрене².

* Сви наводи, уколико није друкчије означено, односе се на: *Српске народне пјесме* од Вука Стеф. Караџића, издање и штампа Државне штампарије, Београд. Римска цифра означава књигу, арапска страну, а у заграда је наведена година издања, I

¹ Д-р Војислав Јовановић, *Српске народне песме*. [Антологија, III издање, Београд, 1926.

² Д-р Винко Витезица, *Антологија народне поезије*, Београд, 1937.

Овако објашњење дато је и у најновијем издању II књиге српских народних песама¹ (у речнику): бачено тако да се окреће у ваздуху.

У народним песмама ова реч се помиње још на неким местима као:

Потеже се Грујо буздованом,
Пустимице добро нештедице,
Да удари менека на коњу, ...

III, 34 (1929)

Па потеже лака шестоперца,
Пустимице Осма ударио,
Пустимице ама смртимичке...

VII, 32 (1935)

Вук не наводи ову реч у Рјечнику, иако се она налази у народним песмама које је он скупио и издао, али зато има: *пустимица* коју објашњава као мотку која се баца нпр. за тресење воћа, затим *пуштимичке*, што опет објашњава бацити мотку тако да се окрене у ваздуху и упућује на *врзимиче* што, по њему, значи: (изручке), *хитимице* а све schleudernd, jactu.

На једном месту у *Првом српском устанку*² Вук вели: „Турци су се сваку ноћ кроз земљу ближе прикучивали к српским шанчевима, и најпослије су се тако близу били прикучили, да су се батинама *пустимичке* могли тући“.

По Акд. Рј. *пустимице* значи: хитнувши замахом дрво или што друго, а по Л. Бакотићу³ бацајући као што се баца *пустимица*, а *пустимица* је мотка која се баца на гране ораха, бадема и кестенова да се тресу ораси, бадеми, кестенови. Као Вук ову реч објашњавају у свом речнику Ристић и Кангрга: schleudernd, wurfenweise⁴.

¹ Српске народне пјесме, од Вука Стеф. Караџића, књига друга, Просвета, Београд, 1953.

² Вукова књига I, Српска књижевна задруга, 235, стр. 128 (1932)

³ Л. Бакотић, Речник српскохрватског књижевног језика, Београд, 1936

⁴ Ристић-Кангрга, Речник српскохрватског и немачког језика. Други део: српскохрватско-немачки, Београд, 1928.

Међутим, *пустимице* ударити некога нечим значи ударити га испуштајући из руку оно чиме се удара: мотку, батину, штап, колац, ступац, дрво, буздован, топуз, чекић, лопату, секиру, чак и пушку, сабљу итд. *Пустимице* се може ударити сваким оним предметом којим се може ударити: или држећи тај предмет у руци или бацајући га. Дакле, оним чиме се може ударити *пустимице*, може се ударити и *држимике*¹. Да ли ће се предмет при бацању окретати у ваздуху или не, то зависи од тежине, дужине и облика предмета, од раздаљине, замаха и др., па то није ни битно ни важно (буздован чија је глава тежа од дршке не би се при бацању ни окретао у ваздуху).

Речи слично изведених има у нашем језику доста као: *крадимике* (кришом, крадом), *летимике* (кад се нешто прегледа и ради на брзу руку, као летећи), *местимике* (на самом месту; по гдегде), *нетремике* (не трепћући очима, непомично), *нештедимике* (нештедице, не штедећи), *оштримике* (оштром страном), *пљоштимике* (пљосном страном), *сечимике* (оштром страном), *стрелимике* (као стрела), *ушимике* (ударити ушима, напр. ударити секиром ушимике = ушима од секире), *зотимике* (хотећи, намерно, навлаш) итд. На основу ових речи, које није потребно нарочито објашњавати, може се лакше и боље разумети постанак па донекле и значење речи *пустимице*.

2) *Дерати* (одерати, одријети, одрети, одрти, огулити...) на *мијех* (мех).

Ево неколико примера за овај израз:

Главу би му на *мијех одрли*
И послали цару у Стамбулу, ...

VIII, 225 (1936)

Те ухватим Смедеревца Ђура,
Жива ћу га на *мијех дерати*,
На мукама њега уморити.

VI, 131. (1940)

¹ *Држимике*, по Акад. Рј., уз глаголе бити, ударати итд. значи да се удара нечим што се држи у руци (као на пр. бат.) а не баца се (као камен).

Не парају сад, већ на мијех гуле.
 Каже се у шали ономе који иште пара
 Српске народне пословице, 230 (1933)

У једном запису који је саопштио А. Сандић казује се како је 1594 године темишварски паша отишао у Вршац, ухватио вршачког владику и одрао га на мијех (то јест живом му кожу одрао), јер је био умешан у банатску буну.¹

Према Акад. Рј. „на мијех га дерати (гулити) значи кожу скидати с кога чељадета, као када се с какве заклане животиње дере кожа, да од ње буде мијех“.

Ово објашњење је, као што ће се видети, само донекле тачно јер овде увек остаје необјашњено како се дере кожа кад се хоће да од ње направи мех.

За прављење мехова животиња се дере (за то долазе у обзир: овце, козе, јагњад, јарад и млада телад) тако што се прво закоље, па се, за разлику од обичног дерања, кожа више нигде не раскраја већ се цела скине с читавог тела, па и с ногу до колена, где се ноге пресеку. При томе се пази да се нигде не прокроји, не поцепа или не пробуши. Чак се дува испод коже да би се лакше и потпуно одвојила од меса. С тако одеране коже скине се прво длака па се затим кожа штави. Вратни део коже са својим отвором служи као грлић меха, а други отвори (на деловима који су скинути с ногу) подвежу се опутом или нечим сличним. Такви мехови служили су, и још увек служе у неким крајевима, за преношење вина и ракије у товарима, киселог млека лети с планине, воде у безводним пределима из даљине, а сем тога већи мехови (мешине) употребљавају се и за бели смок. На Истоку, више слично направљених и надуваних мехова служе при превозењу преко воде и сл.

Дакле дерати кожу на мех значи: скидати је са заклане животиње онако као што се то чини кад се од ње жели направити мех.

¹ Српски Снон за 1891, бр. 16; Д. Руварац, Опис вршачко-себешке епархије, Ср. Карловци, 1924, стр. 3.; цит. по Т. Р. Ђорђевићу, Наш народни живот, V, 63 (1932).

Турци су били мајстори у мучењу, особито „непослушне раје“, па су између осталих страхаота дерали и кожу са живих људи. Наравно, човек се ни мртав не би могао одерати на мех, а још мање жив, али, кад су у питању људи, овај се израз употребљава у пренесеном смислу — да би се означило дерање коже са живог човека¹. Њиме су се хтеле још јаче истаћи ужасне муке и страшни болови којима су несрећне жртве подвргаване пре него што умру.

3) *Подлистати тешкијем оловом.*

а) Да бијелу направе ти цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташ је тешкијем оловом
А покријеш тучем зеленијем...

б) Те бијелу направише цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташе ј' тешкијем оловом
А покрише тучем зеленијем...

II, 116 (1932)

Вук у свом Рјечнику не даје никакво објашњење за реч *подлистати* сем што наводи горње стихове под а); други речници тумаче је на следећи начин: Акад. Рј. — покрити (на пр. цркву или кућу) листовима од олова; Ј. Бакотић — покрити листовима (на пр. кров од куће лименим листовима); Ђ. Поповић (српско-немачки речник) — mit Platten bedecken (покрити плочама); Ристић-Кангрга (српскохрватско-немачки речник) — überblättern, mit Blättern überdecken (покрити лишћем, листовима).

По Д. Костићу² горњи стих значи: малтеришеш је тешким (трпљеним) оловом.

У најновијем издању Друге књиге српских народних пјесама³ у белешкама и објашњењима које је написао Светозар Матић стоји:

¹ О дерању коже, в. Т. Р. Ђорђевић, Наш народни живот, V, 61 (1932).

² Драгутин Костић, Тумачење друге књиге Српских народних пјесама Вука Стеф. Караџића, Државна штампарија, Београд 1937.

³ Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме II, 664, Београд, Просвета, 1953.

„Вук је ову реч (подлистати) само унео у свој Рјечник, али није објаснио. Маретић, у Рјечнику Југословенске академије, мисли да то значи покрити. Али у идућем стиху се каже јасно да црква има да се покрије тучем. Д. Костић је мислио да то значи заливање олова у камен (као малтер). У обе варијанте *Зидање Раванице* говори се о темељу од олова. Можда је и певач ове песме мислио на темељ од олова“.

Костићево објашњење ове речи унео је и Р. Алексић у речник који је приредио за ову књигу.

Влад. Радојевић (лексичка грађа института за језик САН-а) даје два значења:

1) О *биљу*, непр. гл., олистати као знак да се биљка подмладила или листала по други пут, пошто први лист шта било уништи, напр. гусенице, град итд.;

2) прел. гл. *поднити*, *покрити* (?), а у Вукову примеру се свакако мисли на оловне плочице које би замениле цреп или камене плоче за под (?) (знакове питања ставио је сам Радојевић).

У планинским пределима шума у пролеће прво почиње да листа у подножју, па постепено ка врху. У Васојевићима се у таквом случају каже да је *шума* („гора“) *подлистала*. Исто тако се каже за *дрво* које из буди којег разлога почиње да листа од најдоњих грана (на пр. ако се при врху осушило) да је *подлистало*. Најзад *подлистати* значи још и: покрити лиснатим гранама (грананама с лишћем), нарочито колибе или земунце, после којих се ставља други материјал за покривање као папрат, бусење и сл., па, у пренесеном смислу, значи уопште *покривање нечим што долази као доњи слој после чега се ставља спољашњи материјал за покривање*. Ово ми је саопштио један пријатељ чији су се родитељи преселили из Плава у Колашинска Поља. Он ми је даље рекао да се и код њих *подлистати* употребљава у оба она значења као у Васојевићима.

За потпуно објашњење и разумевање наведених стихова рећи ћемо нешто о олову као и о покривању цркве.

Олово је мек метал тако да се може ножем сећи и ноктом запарати; оно се лако топи на обичној ватри (температура топљења му је 326°), и лако се истече, а необично је постојано према атмосферским утицајима. Због своје мекоће, оно се у тањим или дебљим листовима ставља између свих предмета који услед својих неравнина не би стајали чврсто и стабилно један на другоме. Даље, оно се употребљава за заптивање многобројних и различитих вентила; због ниске температуре топљења, оно је врло погодно за заливање гвоздених предмета у камену као и за учвршћивање камена у камен и др.; ваљањем и ливењем могу се добити оловни листићи или оловне плоче различне дебљине, а једно и друго може се лако лемити на састављеним местима тако да се добију једноставне велике површине.

У темеље се могло стављати олово да би се заштитили од влаге као што се то данас ради помоћу савремених изолационих средстава (изолациона катранска хартија и др.). У оно време то је био скоро и једини материјал за ту сврху, али постојан и издржљив за најдужи временски период.

За повезивање великих камених блокова — при зидању цркава и манастира — стављано је олово, па се то у неким случајевима и данас чини.

Олово је употребљавано и за покривање цркава и манастира. Наше средњовековне задужбине биле су први пут покривене оловом. Тај се оловни кров на неким од њих одржао до данас, напр. на Високим Дечанима, а оловни кров цркве у Бањској крај Косовске Митровице реконструисан је неколико година уочи Другог светског рата.

Куполе и кубета, који су на црквама зидани од цигле или камена, требало је осигурати од влаге и невремена као и целу цркву, унутрашње сводове, мозаик и фреске. Стога се на кров необично много полагало, те је и биран материјал који ће што дуже одолети и времену и невремену, а такво је олово јер се оно, било да само чини кров или да је *подлистано*, одржавало вековима.

Подлистати оловом дакле значи покрити цркву оловом, при чему олово врши главну функцију за покривање преко кога би дошла нека друга врста крова као декоративни ма-

теријал. Познато је да ни бронза ни бакар, који временом позелене („гуч зелени“), нису тако издржљиви. Сем тога, они су скупи, те су једино употребљавани за куполе, кубета и израду орнамената. С друге стране они се не могу лако прилагодити облицима кровне конструкције који нису обични и садрже много увала, кривина и друге елементе тешке за потпуно покривање. Такви делови могли су се потпуно заштитити једино оловом, а поврх њега стављало се нешто друго да би се што више истакла пластика и естетика крова.

У прилог оваквог тумачења иде још и то што се у свим случајевима, где се у народним песмама говори о подизању црква, увек иде истим редом као што се и сама зграда подиже: ударају се темељи, дижу се зидови и ставља се кров. Тако је у поменутих примерима, а тако је и у примерима које ћемо навести мало даље (в. *платно*).

4) *Платно*

У песми „Зидање Раванице“ кнез Лазар, кад је хтео да гради цркву, каже:

Ударићу темељ од олова
 Па ћу цркви саградити *платна*.
 Саградићу од сребра бијела,
 Покрићу је жеженијем златом,
 Поднизати дробнијем бисером,
 Попуњати драгијем камењем.

II, 181 (1932)

Реч *платно* у овом примеру и другим сличним примерима Вук је протумачио (немачким текстом): зид око града, тврђаве, манастира; Д. Костић — зидови (бедеми) као ограда цркве, а Р. Алексић — зид око града, куле, цркве или манастира.

Једно од значења речи *платно* несумњиво је значење које су дали Вук, Д. Костић и Р. Алексић, али оно има и других значења, у шта се ми овде нећемо упуштати, него

ћемо једино покушати да тачније објаснимо шта та реч значи у овом примеру и другим сличним примерима.

Овде реч *платно* означава: *зид, површину* (страну), *лице зида било с поља било изнутра*.

У потврду овог значења навешћемо неколико примера који су узети из лексичке грађе Института за језик САН-а.

...праве дашчаре са *платнима* од брвана ријетке су у Херцеговини [Ј. Цвијић, Насеља српских земаља, VI, 85 (1909)].

...Они (Срби) су навикли да украшују сва *унутрашња зидна платна* лепим живописним сликама светаца... (М. Вукићевић, Историја српскога народа у слици и речи, 145, Београд 1912).

У многим случајевима сва се *ћелијчна платна* не издевају слојевима целулозе (Ј. Панчић, Ботаника, 15).

Оно што је Панчић називао „*ћелијчна платна*“ сада се у ботаници зове *ћелични зидови*.

Платна су јој (цркви) од растових брвана која су на олтару тако заокруљено ужљебљена једно у друго да црква изгледа као љуска од јајета (М. Ђ. Милићевић, Зимске вечери, 20).

Да се овде заиста мисли на зидове саме цркве, а не на зидове око цркве, јасно се види и из даљих стихова у којима Милош предочава кнезу Лазару да ће Турци разрушити Раваницу:

Обориће цркву Раваницу,
Ископаће темељ од олова,
Слијеваће у топе ђулове,
Те ће наше разбијат' градове;
И цркви ће разрушити *платна*,
Слијеваће на ате ратове;
Хоће цркви покров растурити
Кадунама ковати ђердане;
Са цркве ће бисер разнизати,
Кадунама поднизат ђердане;

Повадиће то драго камење
Ударит' га сабљам у балчаке
И кадама у златно прстење, ...

И у овом као и у претходним стиховима иде се истим редом: темељ, зидови (платна), кров. Такав је ред и у варијанти ове песме:

Поставићу темељ од олова.
Ударићу челичне диреке,
Покрићу је жеженијем златом,
Попуњаћу драгијем каменом,
Пострешићу ситнијем бисером,
Нек се сјаје, нек се моје знаје.

II, 185 (1932)

При зидању и других грађевина у народним песмама постоји исти ред:

Б'јелу кулу, чудну грађевину:
Подументу од гвожђа жестока,
До покрива, од мермер-камена,
А покрио тешкијем оловом,
Пожикао жицом од тетиве.

VII, 115 (1935)

И овде се полази од темеља (подументе) па се дижу зидови од мермера, после чега долази кров од олова.

Зидови око цркве или куле од секундарног су значаја, као и друге споредне зграде, па се у народним песмама ретко и помињу, што је и логично јер они се или не подижу или се то чини тек пошто је црква или кула саграђена. Тако се у песми *Женидба сина Ива Сењанина* описује како је сењски капетан градио врло велику кулу и с великим бројем мајстора па се наставља:

Градио је за девет година;
Дувар зиђе, дукатима ниже,
Шиндру теше, у сребро је меће.

Пошто Иван начинио кулу,
Око куле камену авлију,
На авлији гвоздену капију,
На капији врата од челика,
Преко врата мандал од мазије.

VII, 96 (1935)

Анализа свих ових примера јасно указује да овде не може бити говора о некаквим зидовима око цркве већ једино о зидовима саме цркве, што *платна* у овом случају и сличним случајевима једино и значе.

В. М. Мићовић